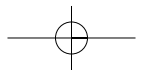
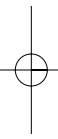
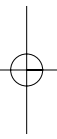


Επίμετρο

Δύο διαφορετικές αλλά παρόμοια
αποτελεσματικές γενοκτονίες
ή
Σύντομη συνηγορία υπέρ του σεβασμού
όλων των θυμάτων γενοκτονικής εξόντωσης



Το πόνημα που μόλις διαβάσατε είναι σημαντική συμβολή στην ιστοριογραφική συζήτηση αλλά και γενικά στη πνευματική ζωή στην Ελλάδα. Οι διανοούμενοι αλλά κυρίως οι πολιτικοί ηγέτες της χώρας επέδειξαν ελάχιστη προσοχή στην εξόντωση 19 εβραϊκών κοινοτήτων από τις 26 που υπήρχαν πριν από τη γερμανική κατοχή. Κατά συνέπεια, υπάρχει μια σχετική άγνοια για τους προβληματισμούς που έχουν αναπτυχθεί τόσο περί της ίδιας της έννοιας της γενοκτονίας όσο και για την «ανιστόρητη διεκδίκηση περί απόλυτης μοναδικότητας ασύγκριτου χαρακτήρα της “εξόντωσης των Εβραίων της Ευρώπης”», όπως ονόμαζε το φαινόμενο ο πρώτος ιστορικός του, ο Raul Hilberg¹. Τις τελευταίες δεκαετίες, όμως, αυξήθηκε έντονα το ενδιαφέρον για το εβραϊκό παρελθόν του τόπου και σε αυτό συνέβαλε η μελέτη του αφανισμού των ελλαδικών εβραϊκών κοινοτήτων. Η εκλογή του πρώτου δημάρχου εβραϊκής καταγωγής, Μωυσή Ελισάφ², στην ελληνική επικράτεια, ο οποίος πρόλαβε να γράψει τον πρόλογο του παρόντος πονήματος, οι δημοσιεύσεις της Ρίικας Μπενβένιστε, της Οντέτ Βαρόν-Βασάρ και της Ρένας Μόλχο μεταξύ άλλων, το σχέδιο ανέγερσης του Μουσείου

1. RAUL HILBERG, *The Destruction of the European Jews*, 1η έκδοση: (Chicago: Quadrangle Books, 1961).

2. <https://www.kathimerini.gr/politics/1027287/niki-gia-ton-moysi-elisaf-sta-ioannina-protos-evraios-dimarchos-stin-ellada>. Ο Μωυσής Ελισάφ απεβίωσε πρόσφατα μετά από ολιγόμηνη μάχη με τον καρκίνο. <https://www.kathimerini.gr/society/562284199/moysis-elisaf-pethane-o-dimarchos-ioanninon>. Η πολύπλευρη δραστηριότητα του εκλιπόντος σφράγισε την εποχή του. <https://www.esos.gr/arhtra/81871/i-akadimaiki-koinotita-toy-ekpa-apohaireta-ton-moysi-elisaf>

Το Ισραήλ και η Γενοκτονία των Αρμενίων

Ολοκαυτώματος στη Θεσσαλονίκη την περίοδο της δημαρχίας του κ. Γιάννη Μπουτάρη³, η θεσμοποίηση εβραϊκών μελετών στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης⁴ και άλλα παρόμοια γεγονότα έχουν συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στον εμπλουτισμό των ιστορικών γνώσεων που δεν περιορίστηκαν μόνο στους διανοούμενους της χώρας αλλά άγγιξαν γενικότερα το ευρύτερο κοινό. Το βιβλίο του Ya'ir Auron μετέφρασε ο Σαρκίς Αγαμπατιάν, Έλληνας πολίτης αρμενικής καταγωγής με εξόχως σημαντική προσφορά στην ελληνική ιστοριογραφία. Σκοπός και μέλημα του Αγαμπατιάν ήταν η διάχυση και γνωστοποίηση περισσότερων ιστορικών γνώσεων σχετικών με το αρμενικό ζήτημα και γενικότερα με θέματα γύρω από την αρμενική ιστορία και πολιτισμό. Ο παρών τόμος δημοσιεύεται, για αυτούς τους λόγους, σε ευνοϊκή συγκυρία.

Ο ίδιος ο όρος, γενοκτονία, προβληματίζει πολλούς, σαν να εφευρέθηκε η λέξη μόλις το 1943 και από έναν μόνο άνθρωπο, τον Raphaël Lemkin (1900-1959)⁵. Αυτός ως Εβραίος από την ανατολική Ευρώπη, αν μη τι άλλο, προέταξε δήθεν το αποκλειστικό ενδιαφέρον του για την εξόντωση των ομοθρήσκων του, ως συνέπεια της δολοφονίας των συγγενών του που είχαν μείνει στην Ευρώπη ενώ ο ίδιος είχε, ήδη το 1941, μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής⁶. Επίσης, πολλοί στην Ελλάδα, αλλά όχι μόνο εδώ, απορρίπτουν βιαστικά την έννοια της γενοκτονίας ωςάν να επρόκειτο αποκλειστικά νομικός όρος ο οποίος λειτουργεί εντός του διεθνούς νομικού πλαισίου που προσέλαβε νέα διάσταση με τη

3. <https://www.kathimerini.gr/society/562093390/odomachia-gia-tin-istoriki-mnimi-tis-thessalonikis/>

4. <https://www.kathimerini.gr/society/752492/symfonithike-i-idrysi-edras-evraikon-spydon-sto-apth/>

5. Βλ. την εισαγωγή της Samantha Power του RAPHAËL LEMKIN, *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, 1η έκδοση: (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944) και καινούργια έκδοση: (Clark: The Lawbook Exchange Ltd., 2005). Το κείμενό της έχει νομική και πολιτική φύση και παραμένει μακριά από την ιστορία της γένεσης του όρου.

6. Για μια πρώτη εισαγωγή στη βιογραφία του Raphaël Lemkin, Βλ. το ακόλουθο λήμμα στα αγγλικά της περίφημης συλλογικής εγκυκλοπαίδεια: https://en.wikipedia.org/wiki/Raphael_Lemkin#cite_note-aur-20

Επίμετρο

νίκη των Συμμάχων εις βάρος της φασιστικής Γερμανίας. Η έννοια η ίδια της γενοκτονίας βρίσκεται στον πυρήνα της Διεθνούς Σύμβασης περί προλήψεως και καταστολής του εγκλήματος της Γενοκτονίας του Δεκεμβρίου 1948⁷. Πρόκειται για έναν όρο της καινούργιας διεθνούς τάξης που επιθυμούσαν οι νικητές να επιβάλουν μετά από τις οδυνηρές εμπειρίες που έλαβαν χώρα προπαντός στην ευρωπαϊκή ήπειρο εξαιτίας της ρατσιστικής πολιτικής του ναζιστικού καθεστώτος.

Όμως η αλήθεια είναι ότι το επίπεδο ενημέρωσης και γνώσεων του Raphaël Lemkin για όσα συνέβαιναν στην υπό γερμανική κατοχή Ευρώπη ή στα κράτη που συνεργάζονταν ενεργά με τους εθνικοσοσιαλιστές ήταν υποτυπώδες. Αναμφίβολα, αυτά που ήξερε επαρκούσαν για να προκαλέσουν την αγανάκτηση και την απελπισία του Lemkin και ως νομικού. Εντούτοις, τεκμηριωμένα, πλέον, διαπιστώνεται ότι παρόμοια ιστορικά φαινόμενα προηγήθηκαν του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ιστορικά φαινόμενα τα οποία κατέχουν ασυνήθιστη ηθική διάσταση και απαιτούν τιμωρία τόσο στο φάσμα της κοινής λογικής όσο και στο πλαίσιο ενός εκπολιτισμένου κρατικού ή διεθνούς δικαίου. Η εμφάνιση του όρου, *genocide*, στα αγγλικά στο μυαλό ενός μετανάστη στη Νέα Υόρκη δεν ήταν μια στιγμιαία εμφάνιση, σχεδόν θεϊκής έμπνευσης μιας καινούργιας ιδέας αλλά το αποτέλεσμα μιας δεκάχρονης μελέτης των σχετικών ζητημάτων⁸.

Από γλωσσική άποψη, ο Δανός ερευνητής Matthias Bjørnlund, έχει δείξει ότι η λέξη γενοκτονία εμφανίστηκε σε σκανδιναβικές γλώσσες ως «*folkmord/folkemord*» πολύ πριν από το 1943⁹,

7. <https://www.ohchr.org/fr/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide>

8. <https://www.memorialdelashoah.org/raphael-lemkin.html>

9. MATTHIAS BJØRNLUND, ιδιωτικό μήνυμα στον γράφοντα, 7 Φεβρουαρίου 2023: «“Folkemord” or variations thereof is found from the Hamidian massacres and onwards in all sorts of publications, from Marxist to Conservative ones. In other words, awareness and solidarity was most often had a broad political base in Scandinavia, at least among the general public. In the political or intellectual elite it could be a different matter sometimes.» Από τα χρόνια 1894-1896, αυτή η σκανδιναβική λέξη ήταν κιόλας ευρείας χρήσεως.

Το Ισραήλ και η Γενοκτονία των Αρμενίων

σε κείμενα του Σουηδού πολιτικού Hjalmar Branting (1917) και του Δανού ερευνητή Age Meyer Benedictsen (1925)¹⁰. Η λέξη που εμφανίζεται χάριν της δυνατότητας σε εκείνες τις γλώσσες να συνθέσουν λέξεις, όπως τα αρχαία και νέα ελληνικά, σημαίνει «δολοφονία ενός λαού», δηλαδή κατ' ακρίβεια γενοκτονία. Από ιστορική άποψη, η σκανδιναβική σύνθεση των λέξεων *folk* και *mord* δεν έγινε σε οποιοδήποτε πλαίσιο αλλά σε σχέση με την εξόντωση των Οθωμανών Αρμενίων. Μπορεί η λέξη να μην είχε μεταφρασθεί αμέσως σε άλλες γλώσσες¹¹, αλλά η έννοια είχε δημιουργηθεί με βάση τις μαρτυρίες Σκανδιναβών αυτοπτών μαρτύρων, οι οποίοι παρέμειναν στην επικράτεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου¹². Η στιγμή της εμ-

10. Βλ. MATTHIAS BJØRNLUND, «Scandinavia and the Armenian Genocide», σελ. 19-22 σε *The Armenian Weekly*, 26 April 2008, και ιδιαίτερα σελ. 22 και τη σημ. 35.

11. Παρόμοια περίπτωση είναι η γερμανική λέξη *Völkermord*. <https://www.dwds.de/wb/V%C3%B6lkermord> και <https://www.staatslexikon-online.de/Lexikon/V%C3%B6lkermord>. Για παρόμοιους λόγους, ο όρος *Völkermord* μπορεί να παραχθεί εύκολα στα γερμανικά. Υπάρχει τεκμηρίωση της ύπαρξης του όρου από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Ο ποιητής Moritz Graf von Strachwitz (1822-1847) το έγραψε σε ποίημά του περί πολέμου. Σίγουρα ο όρος δεν είχε την ακρίβεια που θα του έδινε ο Raphaël Lemkin και οι επόμενοι στοχαστές, ιστορικοί, νομικοί, φιλόλογοι, ψυχναλυτές και άλλοι. Ωστόσο, οι γλωσσικές αυτές παρατηρήσεις μειώνουν τον, κατά εμέ, ημιθεϊκό και συνεπώς τον κατ' ουσία ψευδεπίγραφο χαρακτήρα του όρου. Βλ. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&hitlist=37070933&firsthit=40&textpattern=tann&lemmapattern=&patternlist=T:tann&bo okref=21,559,7#NaN>. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι Γερμανοί ιεραπόστολοι παρέμειναν επίσης στην εμπόλεμη οθωμανική αυτοκρατορία ως υπήκοοι υιοθετώντας θέσεις που διέφεραν εν πολλοίς από την επίσημη θέση της αυτοκρατορικής Γερμανίας, όπως το απεικονίζει η προσωπικότητα του πάστορα Johannes Lepsius (1858-1926). <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/genozid-an-den-armeniern/218105/johannes-lepsius-eine-deutsche-ausnahme/> Αν και το λεξιλόγιό του για να αναφερθεί στη γενοκτονία των Αρμενίων είναι πλούσιο και εκφράζει τη θέληση του Λέπσιους να υπονοεί τον μαζικό και ολόκληρο χαρακτήρα των εκτοπισμών και σφαγών, δεν χρησιμοποιεί απ' όσο γνωρίζω τον τότε κιόλας υπάρχοντα όρο *Völkermord*.

12. MATTHIAS BJØRNLUND, «Forgetting and Remembering the Armenian Genocide in Scandinavia in the 1920s», σελ. 84-104 στο ARAM HARUTYUNYAN (επιμ.), *The Crime of Genocide: Prevention, Condemna-*

Επίμετρο

φάνισης και οι συνθήκες σύνθεσης της λέξης «folkemord» μας οδηγούν στην καρδιά του βιβλίου του Yaïr Auron.

Η θέση που πήρε η εξολόθρευση των Εβραίων της Ευρώπης στην ευρωπαϊκή ηθική ιστορία είναι αυτή του απόλυτου κακού. Και τούτο έγινε αφενός λόγω της ήττας του κράτους-δημίου και των δεικνών της Νυρεμβέργης, αφετέρου λόγω της διεθνούς πολιτικής του νεοσύστατου κράτους του Ισραήλ και της σταδιακής, αργής επεξεργασίας του παρελθόντος από πλευράς των μαρτύρων (περιλαμβάνονται πρώην θύματα, εξωτερικοί παρατηρητές ή διπλανοί, πρώην δήμιοι) και των ιστορικών. Το απόλυτο κακό εμφανίστηκε, τράφηκε, ενισχύθηκε και κυριάρχησε σε ένα από τα πιο προοδευμένα έθνη του κόσμου, το γερμανικό. Η ηθική κατάντια της Γερμανίας κατά τη διάρκεια του Γ' Ράιχ δεν αφορά μόνο την ίδια την Γερμανία αλλά ολόκληρη την ήπειρο με εξαίρεση, μάλλον, την τότε Μεγάλη Βρετανία. Οι συνεργάτες στη Γαλλία, οι δωσίλογοι δωσίλογοι στην Ελλάδα και γενικά οι κυβερνήσεις Quisling της γερμανικής Ευρώπης συμμετείχαν εξίσου στα εγκλήματα του εθνικοσοσιαλισμού. Δικαιολογείται πλήρως η σοβαρότητα του θέματος. Όμως δεν μπορεί η γενοκτονία των Ευρωπαίων Εβραίων να μετατραπεί σε ρητορικό μοτίβο σχετικοποίησης της δυστυχίας των άλλων, οι οποίοι έτυχε να ζουν και να σκοτώνονται μακριά από την Ευρώπη. Η εξόντωση των Οθωμανών Αρμενίων του 1915 έλαβε χώρα σε κράτος που φιλοδοξούσε να εκσυγχρονιστεί με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα και αυτό επιχειρούσε για τουλάχιστον έναν αιώνα. Η οθωμανική αυτοκρατορία ήταν συνέταιρος των ευρωπαϊκών κρατών είτε ως άμεσος αντίπαλος, είτε ως σύμμαχος (αναφέρομαι στην διπλωματία της Γαλλίας από τον 16ο αιώνα), είτε ως πολύτιμο εμπόδιο μπροστά στις επεκτατικές ορέξεις των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, είτε ως διπλωματικό πioni και αισθητικό μοτίβο στις τέχνες, είτε ως αγορά για το εμπόριο των πιο προοδευμένων οικονομιών του καπιταλιστικού κόσμου, είτε ως δανειολήπτης για τα χρηματοδοτικά συμφέροντά του. Πολλές συνοικίες στην Κωνσταντινούπολη δεν προκάλεσαν ουδεμία έκπληξη ή αμηχανία στους δυτικούς επισκέπτες της από το 1850 και πέρα. Η μίμηση της Δύ-

tion, and Elimination of Consequences (Γερεβάν: Υπουργείο Εξωτερικών της Δημοκρατίας της Αρμενίας, 2011).

Το Ισράήλ και η Γενοκτονία των Αρμενίων

σης είχε γίνει μανία για τους μη μουσουλμάνους και προεκτάθηκε και στο μουσουλμανικό πληθυσμό αγγίζοντας κατά έναν ολοφάνερο επιδραστικό τρόπο τουλάχιστον την οθωμανική κρατική ελίτ αν όχι και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των μουσουλμανικών κοινοτήτων.

Η οθωμανική αυτοκρατορία του 1915 ήταν αποτέλεσμα μακράωνης κρατικής υπόστασης και ανταγωνισμού με τα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη. Η διαδικασία της εξόντωσης των Οθωμανών Αρμενίων σχεδιάστηκε από την κρατική ελίτ του Κομιτάτου «Ένωση και Πρόοδος». Η εφαρμογή του σχεδίου ήταν διαφορετική σε κάθε μέρος. Η προσωπικότητα των τοπικών ηγετών είχε προσωρινή επιρροή στην εκτέλεση των διαταγών του κέντρου, μόνο που οι τοπικοί κυβερνήτες που αρνήθηκαν να υπακούσουν αμέσως τιμωρήθηκαν με δυσμενή μετάθεση¹³. Σύγχρονα μέσα μεταφοράς, επικοινωνίας, οργάνωσης και σχεδιασμού εφαρμόστηκαν κατά τη μαζική δολοφονία. Υπάρχουν φωτογραφίες που τεκμηριώνουν τη χρήση τρένων για τον εκτοπισμό των Οθωμανών Αρμενίων — βλ. *Τα τετράδια της Ανζέλ Κουρτιάν*¹⁴. Οι διαταγές του κέντρου διαβιβάστηκαν μέσω του τηλεγραφικού δικτύου¹⁵. Η ιδέα της εξόντωσης οποιασδήποτε οθωμανικής ανθρώπινης ομάδας (Αρμένιοι, Συρο-Χαλδαίοι, Ρωμιοί, κλπ.) βασιζόταν σε ακριβή γνώση των δημογραφικών δεδομένων σε κάθε επαρχία (vilayet)¹⁶.

Αναμφίβολα η νεοτουρκική πολιτική εξόντωσης δεν είχε το συστηματικό χαρακτήρα εκείνης των Ναζί. Η δυνατότητα διαφθοράς

13. GÉRARD DÉDÉYAN - AGO DÉMIRDJIAN - NABIL SALEH, *Les Justes et gens de bien du génocide des Arméniens* (Παρίσι: Geuthner, 2021). Βλ. Κεφάλαιο 2: «Les Justes ottomans - Les fonctionnaires» [Οι Οθωμανοί Δίκαιοι - Οι δημόσιοι υπάλληλοι], οι μη υπάκουοι και όλοι οι θαρραλέοι που λυπήθηκαν και βοήθησαν τους Αρμενίους κατά τη διάρκεια της εξόντωσής τους είχαν επιπτώσεις στη σταδιοδρομία τους.

14. ANZEA KOYPTIAN, *Τα τετράδια της Ανζέλ Κουρτιάν* (Αθήνα: Πλέθρον, 1980).

15. TANER AKÇAM, *Το έγκλημα των Νεότουρκων κατά της ανθρωπότητας: Η Γενοκτονία των Αρμενίων και η εθνοκάθαρση στην οθωμανική αυτοκρατορία* (Αθήνα: Εστία, 2020).

16. FUAT DÜNDAR, *Ο κώδικας της σύγχρονης Τουρκίας. Η μηχανική των εθνοτήτων της Ένωσης και Προόδου 1913-1918* (Αθήνα: Greekworks.com, 2014).

Επίμετρο

των Οθωμανών στρατιωτών, ατάκτων, αστυνόμων και απλών ανθρώπων έσωσε τη ζωή των πιο τυχερών Αρμενίων. Δεν υπήρχε νεοτουρκική εμμονή για μια δήθεν απόλυτη γεννητική ετερότητα των Αρμενίων. Αυτή η ιδεολογική διαφορά επέτρεψε την επιβίωση πολλών γυναικών που εξαναγκάστηκαν να γίνουν νύφες Οθωμανών γαμπρών αλλά και πολλών παιδιών, των δυο φύλων, που υιοθετήθηκαν δια της βίας από οθωμανικές οικογένειες¹⁷. Δεν μπορεί κανείς να τεκμηριώσει παρόμοιο φαινόμενο στη ναζιστική Ευρώπη. Όμως τα περιστατικά αυτά δεν μείωσαν την αποτελεσματικότητα της γενοκτονικής διαδικασίας. Τα παιδιά και οι νύφες έπρεπε να αφομοιωθούν θρησκευτικά και εθνικά — οι δύο κατηγορίες έχουν θολά όρια και αυτό δεν συμβαίνει μόνο στην Εγγύς Ανατολή — δηλαδή υποχρεώνονταν συστηματικά να απαρνούνται την αρμενική τους ατομική και συλλογική ιστορία. Η απώλεια για την ανθρώπινη ομάδα και ο ατομικός πόνος παρέμειναν ανοιχτές πληγές, προσέλαβαν διαστάσεις ιστορικού τραύματος με πολλές και ποικίλες επιπτώσεις για την τουρκική κοινωνία και την Αρμενική Διασπορά έως σήμερα. Οι πρωτοβουλίες συμμάχων και ιεραποστόλων από ουδέτερα κράτη στην ηττημένη αυτοκρατορία για να συγκεντρωθούν οι νύφες και τα απαχθέντα παιδιά δυο-τρία χρόνια μετά από τον τρομακτικό χωρισμό τους από το αρμενικό περιβάλλον είχε μόνο περιορισμένα αποτελέσματα.

Ο Raphaël Lemkin είχε τεκμηριωμένο ενδιαφέρον για την εξόπωση των Οθωμανών Αρμενίων και απέκτησε γνώσεις περί αυτής πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁸. Τα βιβλία του Johannes

17. Βλ. την μαρτυρία της κυρίας Σουσάν Παραγαμιάν, σελ. 17: «Με είχαν πάρει οι Τούρκοι και μέχρι 6 χρόνων που έγινα, δεν ήξερα ότι είμαι χριστιανή», σε ANZEL KOYPTIAN, «Ερμενί». *Τρεις μαρτυρίες Αρμενίων για τη γενοκτονία* (Αθήνα: Εστία, 1990).

18. Βλ. «Raphaël Lemkin (1900-1959), un juriste juif, créateur du concept de génocide», σελ. 358 κ.ε.: «Dès son plus jeune âge, Lemkin a appris à lire, écrire et parler en russe, ukrainien, en yiddish et en hébreu, en plus du polonais, la langue de son pays natal. Il a ensuite appris l'anglais, le français, l'allemand et le suédois. / Montrant une disposition et une passion précoces pour le droit, Lemkin suivit des études juridiques aux universités de Lwow (alors en Pologne) et de Heidelberg. Sa carrière juridique a certainement été façonnée en partie par son éducation humaniste et l'expérience personnelle qu'il a vécue en tant que descendant d'une

Το Ισραήλ και η Γενοκτονία των Αρμενίων

Lepsius ενημέρωσαν — αναμφίσητητα με ευνοϊκό πρίσμα για τη δική του χώρα — τους αναγνώστες που είχαν πρόσβαση σε γερμανικά κείμενα για την «Πορεία στον θάνατο» των Οθωμανών Αρμενίων¹⁹. Η θεματική της εξόντωσής τους είχε ευρεία απήχηση στους γερμανόφωνους κύκλους των διανοουμένων αλλά και στους πληθυσμούς που ομιλούσαν τα γίντις ως μητρική γλώσσα, όπως για παράδειγμα συνέβη με τη δημοσίευση του μυθιστορήματος του Φραντς Βέρφελ *Οι σαράντα ημέρες του Μουσά Νταγ*²⁰, το οποίο μεταφράστηκε γρήγορα στα γίντις και λειτούργησε ως προειδοποίηση για τις απειλές των Ναζί, οι οποίοι ανήλθαν στην εξουσία τον Ιανουάριο 1933, κάποιους μήνες, δηλαδή, πριν από τη δημοσίευση του λογοτεχνικού έργου του Βέρφελ²¹. Το μυθοπλαστικό έργο βα-

famille de religion juive. Dès son plus jeune âge, il avait été fasciné et consterné par des histoires de cruauté touchant les Juifs, traités comme étant quasiment “hors humanité” tout le long de leur histoire. / Le massacre des Arméniens de l’Empire ottoman par le gouvernement jeune-turc en 1915-1916, fut le motif déterminant de son entrée à la Faculté de droit. / Il est vrai que Lemkin a organisé sa pensée principalement autour des deux peuples exterminés de son vivant, les Arméniens et les Juifs: toutefois, comme l’indique Annette Becker, il est très surprenant que ses conclusions sur les relations entre les deux guerres mondiales n’aient été prises en compte que très récemment dans l’historiographie. / Lemkin dit avoir commencé à réfléchir au sens que prend la destruction de groupes humains, quand il avait environ dix-huit ans. Relayé par la presse de l’époque, le massacre des Arméniens, à l’été de 1915, avait retenu son attention», σε GÉRARD DÉDÉYAN, AGO DÉMIRDJIAN, NABIL SALEH, ό.π.

19. JOHANNES LEPSIUS, *Der Todesgang des armenischen Volkes: Bericht über das Schicksal des armenischen Volkes in der Türkei während des Weltkrieges* (Potsdam: Tempelverlag, 1919).

20. FRANZ WERFEL, *Die vierzig Tage des Musa Dag*, 1η έκδοση (Βερολίνο: Zsolnay, 1933).

21. YAÏR AURON, «Jüdische Reaktionen auf den Völkermord an den Armeniern» σελ. 577-591 στο HANS-LUKAS KIESER - DAMINISH J. SCHALLER (επιμ.) *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah / The Armenian Genocide and the Shoah* (Ζυρίχη: Chronos, 2002). Βλ. σελ. 587: «Ein weiteres Zugnis für die Beliebtheit von Werfels Roman stammt aus Samuel Gringaus aus dem Ghetto in Kaunas: “It was an odd situation that much reading was done in the ghetto, and not only in quiet times. I have seen people in the bunkers during the Aktionen reading books whole days. A book such as Franz Werfel’s *The Fort Days of Musa Dag* was passed from

Επίμετρο

σίζεται σε αληθινά γεγονότα που διαπίστωσε ο συγγραφέας κατά τη διάρκεια ενός ερευνητικού ταξιδιού του στη Συρία και στο Λίβανο²². Είναι δύσκολο για τους περισσότερους ανθρώπους σήμερα να αντιλαμβάνονται ότι στον κόσμο του παρελθόντος οι γλώσσες πολιτικής, επιστημονικής και πολιτισμικής επιρροής ήταν πολλές και διαφορετικές. Ο ρόλος των γερμανικών σε αυτό το πλαίσιο ήταν άλλης ποιότητας σε σύγκριση με τη λειτουργία τους στη σημερινή μας πραγματικότητα. Τα θέματα και οι προβληματισμοί στη Γερμανία είχαν δυσανάλογα μεγαλύτερη απήχηση σε ολόκληρη την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη σε σύγκριση με όσα βιώνουμε πλέον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο²³.

Κλείνοντας αυτό το σύντομο κείμενο, θέλω να υπογραμμίσω την αξία του βιβλίου του Yair Auron όχι μόνο λόγω της σπάνιας λογοσύνης του αλλά κυρίως για την ηθική και δυναμικά έξυπνη συμβολή του όσον αφορά τη στάση των Εβραίων απέναντι στους Αρμένιους. Δεν υπήρχε ποτέ μια ενιαία στάση απέναντι στα αρμενικά

hand to hand." *Eine jiddische sowie eine polnische Ausgabe trugen dazu bei, dass Franz Werfels Buch gemeinsam mit Tolstois Krieg und Frieden zu den meistgelesenen Werken in den osteuropäischen Ghettos zählte. Der Erfolg von Die vierzig Tage des Musa Dagh mag daher rühren, dass sich die in Ghettos gepferchten Juden Osteuropas ähnlich wie die Armenier 1915 einem Feind sahen, der ihre gesamte Gemeinschaft zerstören wollte. Der erfolgreiche Widerstand Gabriel Bagradians gegen die Vernichtungsabsicht der Jungtürken, die Rettung der Armenier von Musa Dagh gab den Eingeschlossenen während des Zweiten Weltkriegs Kraft und Hoffnung und bekräftigte Mitglieder von Untergrundorganisationen in ihrem Tun...».*

22. Πρόκειται για μια ιστορική προσέγγιση του τόπου και της πορείας των Αρμενίων αυτής της ζώνης, έργο το οποίο δωρήθηκε στην Τουρκία από τις Γαλλικές αρχές το 1939, αποστερώντας το από τη Συρία η οποία βρισκόταν σε γαλλικό αποικιοκρατικό πλαίσιο ως Εντολή της Κοινωνίας των Εθνών, βλ. VAHRAM L. SHAMMASSIAN, *The Armenians of Musa Dagh. From Obscurity to Genocide Resistance and Fame 1840-1915* (Φρέσνο, The Press California State University, 2020).

23. MICHAËL DE SAINT-CHERON, «Regards sur la réception du génocide des Arméniens dans la littérature juive», σελ. 592-597 στο HANS-LUKAS KIESER - DAMINISH J. SCHALLER (επιμ.), *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah / The Armenian Genocide and the Shoah* (Ζυρίχη: Chronos, 2002).

Το Ισραήλ και η Γενοκτονία των Αρμενίων

βάσανα. Ενώ ο Theodor Herzl ήθελε και κατάφερε να εκφράσει τον θαυμασμό του πρώιμου σιωνισμού προς τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Β' και μετά από τις οθωμανικές σφαγές των 1894-1896, ο Bernard Lazare απέρριψε αυτές τις εκφράσεις θαυμασμού, οι οποίες έγιναν θέμα συζήτησης και σύγκρουσης μέσα στους εβραϊκούς κύκλους για πολλά χρόνια. Επίσης, κατά τη διάρκεια της Γενοκτονίας των Αρμενίων, δεν έμειναν αδιάφοροι όλοι οι Εβραίοι που είχαν σιωνιστικές φιλοδοξίες, όπως η ομάδα Nili η οποία απαρτιζόταν από σαράντα μόνο μέλη, όπως το αναφέρει ο Avshalom Feinberg: «Οι Αρμένιοι σφαγιάζονται μαζικά [...] ... σωροί από πτώματα [Αρμενίων] γίνονται λεία των αρπακτικών. Μια ερώτηση πλανάται μεταξύ εκείνων που συμφωνούν με αυτά και εκείνων που φοβούνται: Πότε θα έρθει η σειρά μας;»²⁴ Είναι κρίμα και επιζήμιο να μην έχουν οι περισσότεροι Αρμένιοι, τόσο στη διασπορά όσο και στην Αρμενία του Καυκάσου, γνώσεις γύρω από την ποικιλομορφία απόψεων και στάσεων στους εβραϊκούς κύκλους απέναντι στο Μεγάλο Έγκλημα ή *Medz Yegher'n* (Մեծ Եղիւն) στα αρμενικά.

Η πολιτική του σημερινού κράτους του Ισραήλ, σε διαφορετική συγχυρία από την εποχή της πρώιμης *Yishuv*, δεν αντιστοιχεί συχνά στις πιο θαρραλέες στάσεις ούτε της ομάδας Nili την εποχή της Γενοκτονίας των Αρμενίων αλλά ούτε και σε εκείνες του συγγραφέα του ίδιου, δηλαδή του Ya'ir Auron. Ο συγγραφέας δεν κρύβει τις συγκρούσεις που προέκυψαν μέσα στην ισραηλινή κοινωνία, στην πολιτική σκηνή και στην ακαδημαϊκή αρένα γύρω από αυτό το μέγα ζήτημα. Η διαδικασία της επίσημης αναγνώρισης της Γενοκτονίας των Αρμενίων εκ μέρους του Ισραήλ δεν έχει ακόμα καταλήξει. Μπορεί τα διπλωματικά βήματα που θέτουν τέλος στον αποκλεισμό του εβραϊκού κράτους στην Εγγύς Ανατολή να του παρέχουν την άνεση να αναγνωρίσει το Μεγάλο Έγκλημα του 1915, αφού δεν εξαρτιέται πλέον τόσο από την εύνοια του τουρκικού γείτονα για την ένταξή του στην περιοχή. Ο Ya'ir Auron δεν κρύβει ούτε τον κυνισμό μερικών Ισραηλινών ηγετών αλλά ούτε και την

24. Στο παρόν βιβλίο, υποσημείωση 3, σελ. 103 αναφορά του Avshalom Feinberg, Από την Παλαιστίνη και την Αλεξάνδρεια προς της Henrietta Szold στη Νέα Υόρκη, το 1915.

Επίμετρο

αλληλεγγύη άλλων. Δεν ωραιοποιεί τίποτα. Στον κλάδο των ανθρωπιστικών σπουδών, αυτή η προσέγγιση κρίνεται εξόχως επισημονική.

Τέλος, το φωτογραφικό υλικό που περιέχει το έργο του Yaïr Auron, το οποίο προέρχεται ως επί το πλείστον από τη συλλογή των φωτογραφιών του Άρμιν Βέγκνερ προκαλεί ασφαλώς προβληματισμούς και στους πιο δύσπιστους Ισραηλινούς, Εβραίους και άλλους απέναντι στην Γενοκτονία των Αρμενίων. Είναι σημαντικό να ιδωθούν αυτές οι τεκμηριώσεις των μαζικών δολοφονιών Οθωμανών Αρμενίων και των βασάνων που υπέστησαν όσοι επέζησαν, καθώς είναι αυτοί οι οποίοι οικοδόμησαν τις σύγχρονες κοινότητες της Εγγύς Ανατολής και της Ευρώπης — όπως αντίστοιχα της Ελλάδας και της Γαλλίας. Ενδεχομένως η εξουσία των εικόνων δύναται να υπονομεύει την αλαζονική άρνηση του άδικου που υπέφερε ο άλλος. Για όλους τους λόγους που μόλις εξήγησα, πρόκειται ασφαλώς για ένα βιβλίο που θα χρησιμοποιήσω ως παιδαγωγικό βοήθημα στα δικά μου μαθήματα περί της αρμενικής ιστορίας εντός οθωμανικού πλαισίου στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του ΕΚΠΑ, για όσο, φυσικά, διάστημα μου επιτρέπεται αυτή η διδασκαλία.

Hervé Georgelin,
Επίκουρος καθηγητής Ιστορίας
του Τμήματος Τουρκικών Σπουδών
και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών
του Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών.

